МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.521'342
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.6/38

Дементьєва Т. С.
Київський національний лінгвістичний університет

Комарницька Т. К.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКА ТРАДИЦІЯ ТРАНСКРИПЦІЇ ЯПОНСЬКИХ СЛІВ: СИСТЕМА ФЕДОРА ПУЩЕНКА (1918 / 1926) ТА ПІДХІД АВТОРІВ ПУБЛІКАЦІЙ У ЖУРНАЛІ «СХІДНИЙ СВІТ» / «ЧЕРВОНИЙ СХІД» (1927–1931)

Статтю присвячено розгляду передумов створення першої системи практичної транскрипції японських слів засобами української абетки, що її створив український японіст Ф. Пущенко, розробник першого в історії японознавчої науки українського підручника японської мови, та практиці застосування цієї системи у працях як самого автора, так і покоління українських дослідників, що згуртувалися на сторінках перших випусків журналу «Східний світ». Через тоталітарну політику радянської влади вказану систему було замінено на пристосовану під українську абетку російську систему, а самого Ф. Пущенка – репресовано. У своєму підручнику з японської мови (1918 / 1926 рр.) Ф. Пущенко наводить порівняння японських звуків, транскрибованих латиницею й українськими літерами, що дозволяє розглядати підхід науковця як систему транскрипції, а відтак використовував українську систему транскрипції у своїх перекладах і рецензіях, у яких, зокрема, критикував російську систему транскрипції японських слів як неточну. Щодо принципів відтворення засобами української абетки японських шиплячих алофонів Ф. Пущенко зазначає, що приголосний у морі ㇱ вимовляється як середній між /с/ і /ш/, а приголосний у морі ㇵ – як /ж/ чи /дж/, пропонуючи записувати назву гори 富士 саме як «Фуджі». Ці принципи частково або повністю перейняли й українські дослідники (М. Г., І. Тригубов, Л. Уліцький, Б. Раскін, Ол. Гладстерн), які публікувалися на сторінках наукового журналу «Східний світ» (з 1930 р. – «Червоний Схід»), що почав виходити у 1927 р. і був закритий радянською владою у 1931 р. Деяку асистемність у транскрибуванні японських слів у «Східному світі» можна пояснити російськими впливами, які ставали дедалі відчутнішими, починаючи з 1930-х рр.; цим самим фактором можна пояснити і поступове уникання у транскрибованих японських назвах літери «т», яку радянська влада остаточно заборонила як «націоналістичну» в 1933 р. Наведені архівні матеріали свідчать про те, що перша українська система практичної транскрипції японських слів відрізняється від російської Є. Поліванова та створеної на її основі системи І. Бондаренка (1999), а тому питання щодо того, яку систему транскрипції можна вважати традиційною українською, потребує ґрунтовнішого аналізу.

Ключові слова: *японська мова, фонетика японської мови, практична транскрипція, шиплячі алофони, система кирилізації.*

Постановка проблеми. 26 вересня 2024 р. в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України було проведено семінар, присвячений проблемам Японсько-української практичної транскрипції (*далі – ЯУПТ*), за результатами якого було ухвалено рішення розробити проєкт академічної практичної української транскрипції японської мови. Відзначимо, що учасники семінару відстоювали офіційне впровадження так званої «традиційної» системи ЯУПТ, що нібито була сформована у другій половині ХХ ст., і яку використовували у перекладах японської літератури

українською мовою фахівці та провідні перекладачі, та апелювали до статті І. Бондаренка «Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту» (1999), у якій нібито була обґрунтована адекватність та валідність цієї системи, а, за словами автора, «всі «ідеологічні» закиди щодо її начебто російськості, «окрім усмішки», нічого не викликають». Зауважимо, що у цій самій статті І. Бондаренко визнає: «Запропонована нами система […], за деякими винятками, багато в чому збігається з відповідною практичною транскрипцією Є. Поліванова, яка застосовується в сучасній російський японістиці» [2, с. 84]. І дійсно, ця система багато в чому копіює систему Є. Поліванова, що можна помітити, наприклад, у згадці японських «дифтонгів [an, en, on, in, un]» [2, с. 83] чи у специфіці передачі японських шиплячих приголосних без урахування того, що українська мова, на відміну від російської, має достатньо засобів для більш точного практичного транскрибування японської мови. Отже, в результаті рішення взяти за основу систему І. Бондаренка (1999) виникає ймовірність використання в українській японістиці та японсько-українських перекладах системи, яку створив росіянин для російської мови, у зв'язку з чим нам хотілося би започаткувати наукову дискусію і нагадати спільноті японознавців про власне українські традиційні системи транскрипції японських слів, які з огляду на тоталітарну політику радянської влади були витіснені з ужитку і тривалий час перебували у забутті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрім згаданої статті І. Бондаренка (1999) до проблеми ЯУПТ зверталися й інші японознавці. Зокрема, свої системи розробили М. Федоришин (1994), В. Рубель (2009) та О. Коваленко (2012), а також колектив викладачів японської мови Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка (2011); деякі проблемні моменти транскрипції у своїх статтях також зачіпали О. Бондар (2012), М. Івахненко й А. Шпігунов (2008). Спробу розробити дві системи здійснила і співавторка цієї статті Т. Дементьєва, що знайшло відображення у підручнику «Практична фонетика японської мови» (2024). Однак у всіх цих працях дослідники лише побіжно згадують перші дійсно українські системи транскрипції японських слів, а брак комплексного аналізу цих систем, на наше переконання, і став причиною того, що під «традиційною» українською подеколи хибно розуміють російську систему транскрипції Є. Поліванова, відтворену засобами української системи письма.

Постановка завдання. З огляду на наведені вище аргументи вважаємо за необхідне комплексно розглянути перші системи ЯУПТ, які, власне, і сформували справжню українську традицію транскрибування, провести їхній порівняльний аналіз та унаочнити ці перші системи у вигляді порівняльних таблиць. У зв'язку з великим обсягом архівного матеріалу було вирішено розкрити цю тему у кількох статтях, першу з яких присвячуємо власне системі Ф. Пущенка і підходам до транскрибування покоління дослідників 1927–1931 рр. (до того, як радянська влада репресувала українське сходознавство). Для досягнення цієї мети нам стануть у пригоді такі методи: лінгвістичний описовий, зіставний, структурний, метод порівняльного аналізу і метод суцільної вибірки. Гадаємо, ця наша розвідка сприятиме розширенню наукової дискусії, яка зрештою приведе до вироблення єдиної системи ЯУПТ, що спиралася би на українську традицію і максимально точно відтворювала би особливості японської вимови.

Виклад основного матеріалу. Насамперед окреслимо віхи формування української традиції транскрибування японських слів засобами української мови. Так, на нашу думку, варто згадати:

1. Перший український підручник японської мови (1918 / 1926 рр.) авторства Ф. Пущенка, виданий у Харкові. Ще в 1920-ті рр. було закладено базу, на основі якої в Україні міг би відбутися подальший розвиток японознавчої науки та освіти, однак цей розвиток знищили сталінські репресії: у 1930-х рр. українські сходознавчі заклади були закриті, а більшість сходознавців було репресовано, і до 1950-х рр. японознавства в Україні практично не існувало.

2. Перший в історії японістики українсько-японський словник (1944 р.) авторства А. Діброви та В. Одинця, виданий у Харбіні. Використана у ньому система не прижилася в українських наукових колах, зокрема через ізоляцію українських емігрантів від науково-культурного життя в УРСР, а наклад словника практично повністю знищила червона армія.

3. Збірку перекладів японської середньовічної поезії «Сто поетів – сто пісень» (1966 р.) авторства І. Шанковського, видану у Мюнхені.

Розглянувши також і деякі інші дотичні праці окреслених періодів, у яких відображено загальні тенденції ЯУПТ тих часів, відзначимо, що обсяг однієї статті не дозволяє детально проаналізувати кожен з наведених підходів до транскрибування. Відтак у цій першій статті з циклу, присвяченому питанню традиції ЯУПТ, проаналізуємо систему

Федора Пущенка – японіста-корифея, який заклав підвалини української японістики у 1920-х рр. Отже, розгляд традиційних підходів до ЯУПТ, на нашу думку, варто розпочати хронологічно зі згадки першого в історії української японознавчої науки підручника з японської мови (*далі – Підручник*), який науковець написав у 1918 р. та опублікував у Харкові у 1926 р. за назвою «Японська мова. Теоретично-практичний курс. Підручник до вжитку на курсах східних мов ВУНАС».

Відомості, які ми виокремили з Підручника, доповнимо відомостями та прикладами зі статті Ф. Пущенка «Японське письменство», опублікованої у «Східному світі» у 1927 р. (*далі – Стаття*). Крім того, велику кількість прикладів практичного використання науковцем його системи транскрипції знаходимо у його перекладах японських казок, опублікованих як додаток до Статті, та в рецензії до брошури Дмитренко Р. П. «Народное творчество Японии. Миниатюрная скульптура, нецке, маски, тсубы», опублікованій у «Східному світі» у 1928 р. (*далі – Рецензія*).

Оскільки у зв'язку з тоталітарною політикою радянської влади постать Ф. Пущенка тривалий час була піддана забуттю, вважаємо за необхідне спершу стисло окреслити його життєвий і науковий шлях.

Федір Пущенко (1879 – ?) – український мовознавець, японознавець, викладач і перекладач, родом із міста Чугуїв на Харківщині. Як пише І. Шуйський, у дитинстві Федір мріяв стати мандрівником та на питання, як він збирається спілкуватися з іноземцями, впевнено відповідав: «Я вивчу всі мови» [19, с. 128]. А вже у старшому віці на запитання, якої не знає мови, говорив: «Знаю всі, крім російської» [19, с. 135]. У гімназії він опанував грецьку та латинську мови, самотужки вивчав французьку, німецьку та англійську. Під час двомісячної відпустки на військовій службі зміг відвідати Австрію, Німеччину, Швейцарію, Голландію, Бельгію, Велику Британію, Францію, Італію, де цікавився історією, культурою, побутом населення й, у свою чергу, розповідав про самобутність і неповторність України. Згодом у зв'язку з російсько-японською війною був переведений до нового місця служби – на Далекий Схід, де, не зважаючи на суворі умови воєнного стану, знайшов можливість продовжити навчання в Інституті східних мов у Владивостоку. У 1904 р. під час жорсткого бою хворий Пущенко знепритомнів і потрапив у полон – там, у містах Мацуяма і Шізуока, розпочався японський період його життя. Перебуваючи в таборах для полонених офіцерів, удосконалював знання англійської та вивчав японську мову; спробував скласти українсько-японський словник, проте робота не була закінчена. Невдовзі Пущенко був звільнений з-під варти і до остаточного вирішення питання депортації (на початку 1906 р.) ще три-чотири місяці вільно мандрував країною, де залишив переклад японською вірша Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» (опублікований у японському літературному журналі у 1907 р.), а в Україні згодом був надрукований та використовувався у викладацькій роботі його український переклад японського вірша «Іроха-ута» [19, с. 129].

Згодом Пущенко подав у відставку і вирушив до Європи, де протягом 1906–1909 рр. опанував курси англійської та німецької, у Вищій школі східних мов покращив знання японської та практично вдосконалював набуті знання в містах Іспанії, Португалії, країнах Скандинавії; здійснив великі морські мандрівки до Північної Америки, навколо Африки, Південної Азії і зупинився знову в Японії, де перебував до кінця 1910 р., знайшов роботу коректора і складача друкарні, а зароблені кошти вкладав у курси французької, російської, японської мов, слухачами яких стали переважно японці [19, с. 129–130].

У травні 1918 р. Пущенко остаточно повернувся в Україну і почав займатися освітянською та перекладацькою діяльністю. За його власними підрахунками він понад десять років викладав французьку, англійську, німецьку, італійську мови більш як у тридцяти освітніх і наукових організаціях Харкова. Поступово зблизився з орієнталістами та погодився на пропозицію викладати японську мову, бажав робити це рідною українською. Був обраним до першого складу правління Харківської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) [19, с. 130–131], готував рецензії, доповіді, брав участь у наукових засіданнях, займався підготовкою виставки дитячої японської книжки, зустрічався з японськими діячами, які завітали до Харкова [19, с. 133]. Як зазначав А. Ковалівський: «Перекладач прекрасно знав японську мову, його переклади майже дослівні» [1, с. 421].

За словами І. Чернікова: «На час свого заснування ВУНАС налічувала 110 дійсних членів (у Харкові – 42, Києві – 39, в Одесі – 29) та 113 кандидатів у дійсні члени. Переважна більшість з названих вище вчених майже зовсім не відома сучасному читачеві. І це не випадково. Адже вони стали жертвами сталінських репресій. Їхні імена були несправедливо забуті, хоча вне-

сок у розвиток вітчизняного сходознавства залишається досить відчутним» [18, с. 32]. У зв'язку з погіршенням відносин СРСР із Японією діяльність ВУНАС була фактично заборонена: у 1931 р. був закритий журнал «Східний світ», у 1934 р. – технікум сходознавства. І. Шуйський пише, що за короткий термін від усієї натхненної роботи і сліду не лишилося: був зупинений випуск підготовлених словників і граматик, у спецсховищах опинилися рукописи наукових творів, які планувалося видати кількома тематичними збірниками за єдиною назвою «Україна і Схід». До цієї забороненої спадщини українських орієнталістів слід додати й першу частину підручника «Японська мова», яка дивом не була знищена [19, с. 134].

Восени 1933 р. були заарештовані ВУНАСівці, професійна діяльність яких на сторінках кримінальних справ була перетворена на антирадянську. Серед них і Ф. Пущенко, який нібито «постачав японцям відомості розвідницько-інформаційного характеру, за вимогою керівників УВО готував контрреволюційні кадри з метою в подальшому перекинути їх на Далекий Схід», за що на п'ять років був вивезений до Соловецького табору особливого призначення, де навіть продовжив викладацьку діяльність, склавши з охочих до навчання кілька груп [19, с. 134–135]. За документами, які збереглися, І. Шуйський припускає, що у результаті подовження довготривалого слідства наприкінці 1930-х рр. Пущенка очікувала поїздка на Урал, але точно невідомо, чи вона відбулася і чи була останньою у його житті [19, с. 136]; точна дата і місце смерті Ф. Пущенка невідомі. До речі, схожа доля спіткала й іншого японіста-корифея з Харкова – Олександра Кремену, автора збірки перекладів класичної японської поезії «Японська лірика февдальної доби» (1931), якого заарештували 24 грудня 1937 р. із політичних мотивів та засудили до розстрілу навіть попри те, що у своїй праці та підході до транскрибування він орієнтувався на російські джерела (вирок оперативно привели у виконання 27 лютого 1938 р. у Харкові) [6, с. 30–31].

Для викладання на курсах східних мов Ф. Пущенко підготував дієву новаторську програму з вивчення японської мови, завдяки якій студенти говорили японською вже за півроку. Завдання спершу було ускладнене відсутністю підручника, адаптованого для українських слухачів, малою кількістю перекладів японських авторів мовами, зрозумілими для більшості, і майже повною відсутністю нової інформації. За основу Пущенко брав підручники іноземних авторів, складені для європейців, де японські слова були записані латиницею [19, с. 131–132], та за короткий термін підготував власний, у вступі якого підкреслив: «Поскільки справа вивчення япмови на Україні є річ зовсім нова, а сей підручник укрмовою є, мовляв, піонером, не можно передбачити й усунути всіх хиб, що буде їх певно чимало. Лише по де-якім часі практика викладання, набутий досвід і критика уможливлять позбутися їх» [14, с. IV].

Свій Підручник Ф. Пущенко розпочинає з висвітлення особливостей японської вимови і писемності та зауважує, що японський текст друкується в транскрипції латинськими літерами, «бо ся транскрипція з поміж инших найзручніша до студіювання разговорної мови» [14, с. II]. На початку першого параграфу науковець додає, що японська мова має 32 звуки, й наводить порівняння японських звуків, транскрибованих латиницею й українськими літерами, яке ми представимо у Таблиці 1 в порядку, що його запропонував автор.

Таблиця 1

Японсько-українська транскрипція Ф. Пущенка

Яп. = Укр.	**k = к**		**g = г**
	s = с	y = й	z = з
a = а	sh = сш	ya = я	j = ж, дж
i = і	t = т	yi = ї	d = д
u = у	ch = ч	yu = ю	dz = з, дз
e = е	ts = ц	ye = є	
o = о	n = н	yo = йо, ьо	
	h = х		b = б
	f = ф	r = р	p = п
	m = м	w = в	

У Підручнику коментарів автор наводить небагато. Звучання приголосного у морі し коментує так: «sh не має відповідного звуку в Укрмові; вимовляється як посередній між с-ш» [14, с. 1]. Зауважимо відповідне використання науковцем сполучення «сш» у Рецензії: «національної релігії Японії Сшінто»; «оповідання про рибалку Урасшіма»; «не кожний стоп бронзи та срібла зветься «сшибунчи» («сибунтси» – неправильно), а лише 3 бронзи на 1 срібла (сшибунчи визнача: одна чверть)» [12, с. 284–286] (*Вірогідно, мається на увазі слово* 四分一 （しぶいち）. *– Т. Д., Т. К.*). Також знаходимо слово «гейші», де сполучення «ші», вочевидь, передає множину слова: «гейші виконують один танок» [12, с. 284].

Щодо звучання приголосного мори じ, у Підручнику Пущенко також коментує, що здебіль-

шого, зокрема в Токіо («Токьо»), однаково вимовляють /j/ як /ж/ і як /дж/, а /dz/ як /з/ і як /дз/ [14, с. 2]. Так, у Статті дослідник записує назву гори ふじ саме як «Фуджі» [13, с. 196]. Крім того пише, що «склади: sha, shu, sho, ja, ju, jo» варто вимовляти як «сшя, сшю, сшьо, (д)жя, (д)жю, (д)жьо» [14, с. 2].

До слова, у Рецензії Ф. Пущенко багато і детально критикує російську транскрипцію автора рецензованої брошури. Зокрема, виділимо таку його думку: «В японській мові нема складів «си», «ши», лише склад «сши» (в транскрипції Ромаджі «shi»), де «сш» є звук середній між «с» і «ш», і в брошурі не додержується одноманітности: то написано «с» (Урасима, Сиробиоси…), то «ш» (нашиджи, уруши…) (в Ромаджі: Urashima, Shirobioshi, uashiji, urushi). Те саме зі складом «чи», в Ромаджі «chi» (в японській мові нема складів «ті», «тсі», «ці») на стор. 10 «учива», «уциде», на стор. 12 «комати», на стор. 29 «сибуитси». (В Ромаджі: uchiwa, uchide, komachi, shibuichi). Звук «ц» (в Ромаджі «ts») визначається «тц» (нетцке) і «тс» (тсуба) і т.д.» [12, с. 287]. По тексту науковець наводить декілька виправлень, серед яких: «Слово «нетцке» (правильно: «нецке»)…» [12, с. 286].

Хоч у Підручнику Пущенко зазначає, що приголосний мор ряду ガ українською звучить як проривний «ґ», на практиці у Рецензії використовує фрикативний «г»: «гейші», «Мотоорі Норінага», «когаї», «кагамі» [12, с. 284–286]. Припускаємо, це пов'язано з початком радянської кампанії «боротьби з українським націоналізмом на мовному фронті», що поширилася, зокрема, проти української літери «ґ», яку остаточно заборонили у 1933 р., вилучивши з нової редакції українського правопису, однак утискання цієї «націоналістичної» букви почалися ще раніше [10, с. 182–183].

Науковець згадує у Підручнику про наявність у японській мові довгих та редукованих голосних, які називає «голосівки довгі» й «голосівки короткі». Вірогідно за прикладом західних систем для передачі довготи в перших використовує макрон (ū, ō, уū, уō), а короткість других передає за допомогою бревіса (ŭ, ĭ) [14, с. 2]. Наведемо приклади, які ми знайшли у перекладах Пущенка «Мацуямське свічадо» та «Жаба з Осака й жаба з Кьото», опублікованих у «Східному світі» (1927) як додаток до Статті: «в місті Мацуяма», «на острові Шікоку», «[столиця] була Кьото», «в нас, у Ніпоні», «я, бачте, з Осака» [4, с. 198–199; 9, с. 203]. Відмітимо відтворення на практиці специфічних звукосполучень як /цу/, /ші/, /кьо/, а також невідтворення подвоєння приголосних звуків. У тексті Підручника також знаходимо один приклад транскрипції українською слова «Токьо», а у тексті Рецензії – слово «когаї», що дає зрозуміти: за Пущенком практично довгота голосних в українській мові не передається.

Прикладів, які би відображали підхід Пущенка до передавання редукованих голосних, недостатньо. У вищезгаданому слові «Шікоку» глухий голосний /і/ збережено, а у Рецензії заходимо лише «нецке», де глухий /у/ відсутній [12, с. 285], однак існує вірогідність, що це лише наслідування транслітерації з латинки.

Щодо запису збігів голосних у межах ієрогліфічних основ, у Рецензії Пущенко використовує сполучення «ей» у «гейші» та «Хейян» (у «Хейян» також помічаємо додаткове йотування, можливо, задля уникнення буквосполучення «йа»), а також «ай» у «райден» (де пояснює, що структурно «рай» – «грім», а «ден» – «блискавка») [12, с. 286]. Але крім цього знаходимо таку думку: «На стор. 30 сказано: «когай» є невеликий ніж і, крім військового призначення, був воякові за копистку (англійське: chopstick) на риж. Насамперед слово «когаї» по-рос. «когаи», а не «когай», як помилково надруковано, зовсім не ніж, а визначає сумарно дві копистки разом, а не одну, бо японські вояки, як і всі японці, їдять риж, беручи його замість ложки двома копистками і ніколи однією» [12, с. 285]. Зауважимо, що слово こうがい є нерозривним кун-ним читанням ієрогліфа 笄, що за логікою попередніх прикладів має записуватися саме як «когай», однак припускаємо, що сполучення «аї» замість «ай» покликане в першу чергу передати множину слова, як у цитаті: «Когаї не мали іншого військового призначення» [12, с. 285].

До слова, відмінювання слів у перекладах науковець застосовує вибірково: «мацуямське», «у Ніпоні», але «прямую до Осака» [4, с. 198–199; 9, с. 203]. Подекуди у Рецензії Пущенко також застосовує форму множини: «гейші», «мало репрезентовані інро та цуби» [12, с. 284, 287].

Щодо розділових знаків між ん і наступним голосним знаходимо лише один приклад у Рецензії у двох варіантах: «ман-ю» з дефісом і «ман'ю» з апострофом [12, с. 286–287], однак, на нашу думку, незрозуміло, чи це авторський правопис Ф. Пущенка, чи цитування ним автора рецензованої брошури. Також на дефіс натрапляємо між частинами складного слова: «сакура-бана» [12, с. 285].

Наведена науковцем у його Підручнику та інших працях інформація дозволяє нам майже повністю сформулювати цілу систему транскрип-

ції, яку наводимо у порівняльних Таблицях 2–3 як систему Пущенка. У квадратних дужках ми навели буквосполучення, які не знайшли на практиці, однак, вірогідно, вони також могли бути використані, зважаючи на вже наявні у прикладах. Жирним шрифтом виділені буквосполучення, які суттєво вирізняються. У зазначеній таблиці для порівняння наводимо також одну з сучасних систем японсько-української транскрипції – систему О. Коваленка (2012) [5], що дає змогу візуалізувати підходи науковців до запису японських слів засобами української мови, між якими минуло майже сто років.

На додачу розглянемо і ЯУПТ у працях інших науковців цього покоління, що публікувалися у випусках за 1928–1931 рр. журналу «Східний світ», який пізніше було перейменовано на «Червоний Схід» та у 1931 р. «насильно припинено» [19, с. 134].

У Нотатках, опублікованих у № 5 (1928) дехто М. Г. згадує назву видавництва «Хейбонсшя», а також «два японські видавництва («Кібокаку» та «Доджін») в Токіо» [7, с. 254; 8, с. 256]. Як і в роботах Пущенка, відмітимо використання автором сполучень «сшя» і «джі», однак ужитий варіант «Токіо» на противагу пущенківському «Токьо». На «Токіо» натрапляємо й у статті Б. Раскіна за 1931 р., а разом із тим на «Кіото, Осака і Кобе» та на «Хоккайдо» [15, с. 137, 148] без вираження, як і у Пущенка, довготи голосних, але з вираженням подвоєння приголосного в останньому прикладі. У Тригубова І. та Уліцького Л. (1929) (*Тут ми використовуємо правильне написання прізвища одного зі співавторів – Уліцький – згідно поправок, доданих у наступному випуску журналу [11, с. 412], однак у списку використаних джерел зберігаємо оригінальне написання прізвища з помилкою – Уляницький. Прізвище Тригубов у різних виданнях також записане як Тригубів чи Трегубов. – Т. Д., Т. К.*) ми також не помітили відтворення довготи голосних, окрім як у записі довгого /і/ як «іі» у словах «Ніігата» та «Ніїцу» [16, с. 85]. Крім того, Тригубов та Уліцький відмінюють назву японської столиці: «Токійська Хемічна Лябораторія», «Токійський уряд» [16, с. 90–91]. Відмінювання відбувається й у Раскіна («73.93 ієни», «заробляючи кілька ієн» [15, с. 146–147]), та й загалом автори застосовують його всюди, де це можливо.

Цитуючи російського сходознавця Д. Позднєва (1924) та журнал «Экономический вестник» (1929), І. Тригубов та Л. Уліцький пишуть: «нафта, що здобувається в Нісіямі та Хігасіямі»; «по багатьох місцях в Еціго» [16, с. 85], калькуючи російські «сі», «ці». Та на цій самій сторінці у наступній таблиці за назвою «Нафтові поля Японії», цитуючи англомовне японське джерело (1927),

Таблиця 2

Порівняння традиційної (Пущенко) і сучасної (Коваленко) українських систем транскрипції японської мови: *передавання окремих символів*

Ряди	Пущенко (1918 / 1926)	Коваленко (2012)
ア	а, і, у, е, о	а, і, у, е, о
カ, キャ	ка, [кі], ку, ке, ко; [кя, кю], кьо	ка, кі, ку, ке, ко; кя, кю, кьо
ガ, ギャ	[ґа, ґі, ґу, ґе, ґо]; [ґя, ґю, ґьо] *на практиці* **га**, [гі, гу], **ге**, [го]	ґа, ґі, ґу, ґе, ґо; ґя, ґю, ґьо
サ, シャ	са, **ші / сші**, су, [се, со]; **сшя, сшю, сшьо**	са, ші, су, се, со; шя, шю, шьо
ザ, ジャ	[за / дза], **жі / джі** (*на практиці* **джі**), [зу /] дзу, [зе / дзе, зо / дзо]; **(д)жя, (д)жю, (д)жьо**	дза, джі, дзу, дзе, дзо; джя, джю, джьо
タ, チャ	та, [чі], цу, те, то; [чя, чю, чьо]	та, чі, цу, те, то; чя, чю, чьо
ダ	[да, жі / джі, зу / дзу], де, [до]	да, джі, дзу, де, до
ナ, ニャ	на, ні, [ну], не, но; [ня, ню, ньо]	на, ні, ну, не, но; ня, ню, ньо
ハ, ヒャ	[ха, хі], фу, хе, [хо]; [хя, хю, хьо]	ха, хі, фу, хе, хо; хя, хю, хьо
バ, ビャ	ба, бі, бу, [бе], бо; [бя, бю, бьо]	ба, бі, бу, бе, бо; бя, бю, бьо
パ, ピャ	[па, пі, пу, пе], по; [пя, пю, пьо]	па, пі, пу, пе, по; пя, пю, пьо
マ, ミャ	ма, мі, [му, ме], мо; [мя, мю, мьо]	ма, мі, му, ме, мо; мя, мю, мьо
ヤ	я, ю, йо / ьо	я, ю, йо / ьо
ラ, リャ	ра, рі, [ру, ре], ро; [ря, рю, рьо]	ра, рі, ру, ре, ро; ря, рю, рьо
ワ	ва, [во]	ва, о
ん	н	н

наводять українською такі назви: «Курокава», «Тойокава», «Мішікава», «Йурі», «Ніїцу», «Нішіяма», «Нігашіяма» (*Тут вірогідно допущений хибодрук у слові «Хігашіяма». – Т. С.*), «Канацу»; [префектури] «Акіта», «Ніїгата» [16, с. 85], де окремо відзначаємо наявність сполучення «ші», а також притаманне українській мові йотування у сполученні «ії». У Б. Раскіна також знаходимо маршала «Тераучі», префектуру «Аїчі» [15, с. 138, 149], хоча разом із тим – одиницю вимірювання «тьо» [15, с. 138]. Сюди ж віднесемо цікавий приклад згадки японсько-американської угоди 1917 р. під назвою «石井・ランシング協定 / Lansing–Ishii Agreement», яку І. Тригубов (1928) називає «Лансіг–Ішія» [17, с. 274], а Ол. Гладстерн (1930) згадує як «Іші–Лансінговську», яку підписали: «Іші – Японський посол у Вашінгтоні і Лансінг – міністр чужоземних справ ПАСШ» [3, с. 5]. Відмітимо передачу різними науковцями し / shi як «ші», не зважаючи на розбіжності у записі закінчення слова.

Як і у Пущенка, на практиці приголосний ряду ガ передається як «г» в усіх згаданих роботах (вірогідно як реакція на тогочасну радянську гуманітарну політику щодо української мови): «Хігашіяма», «Ніїгата» [16, с. 85], «мугі (ячмінь, пшениця)», «Токугава», «за доби Шогунату» [15, с. 139, 143]; натомість приголосні ряду ハ (окрім мори ふ), відповідно, записуються як «х»: «Хара», «Хонда Масанобу», «Хоккайдо», «Ніхон» [15, с. 138, 143, 148; 16, с. 85].

Приголосний ряду ザ передається непослідовно то як «з» в «адмірал Наказата», то як «дз» в «Міцуї Кодзан» [16, с. 94] чи в «Судзукі» [15, с. 137]. Однак усі подібні нестиковки ми можемо списати на різноманітність джерел, які цитували автори статей. Мікс різних підходів до транскрибування особливо помітний у Тригубова та Уліцького в переліках назв японських промислових підприємств і товариств (деякі з них були процитовані за вищезгаданим російськомовним «Экономическим вестником»): «компанія Ніхон Секію Кабусікі Кайся»; «[приватні фірми] Мітцуї (*Тут очевидне калькування російського «тц», про яке згадував Пущенко. – Т. С.*), Міцібісі (*Тут вірогідно допущений хибодрук у слові «Міцубісі». – Т. С.*) і Товариство Ніхон Секію Кайся, Асако Кайся і Кокура Кайся»; «[акційне товариство] «Кіта Карафуто Секію Кабусікі Кайся»; [промислові підприємства] «Ніхон Секія», «Кухара Кошо», «Міцубісі Госі», «Окура Гум», «Накан Кошо» і «Міцуї Кодзан» [16, с. 85, 90, 94]. Серед останніх прикладів зауважимо використання сполучення «шо» на позначення пом'якшеного японського しょ. Так само Б. Раскін пише «за доби Шогунату», хоча паралельно згадує «острова Кюсю» [15, с. 143–144] і публіциста «Накадзава Бендзіро» (ім'я останнього процитоване за роботою російського сходознавця О. Плетнера) [15, с. 139].

Збіги голосних на стику ієрогліфічних основ із йотуванням другого звуку спостерігаємо у слові «Міцуї» [16, с. 94], а в межах ієрогліфічних

Таблиця 3

Порівняння традиційної (Пущенко) і сучасної (Коваленко) українських систем транскрипції японської мови: *інші особливості*

	Пущенко (1918 / 1926)	**Коваленко (2012)**
Довгота голосних (окрім /ei/) у спец. текстах	макрон	макрон (/ā, ȳ, ō, ю̄/); довге /і/ як «іі»
Довгота голосних (окрім /ei/) у перекладах	не передається	довгота /а, у, о, ю/ не передається; довге /і/ як «іі»
Редукція голосних у спец. текстах	бревіс	не передається (збережені голосні не читаються як наголошені)
Редукція голосних у перекладах	*невідомо, можливо передається частково*	
Збіги голосних з /і/ в одній ієрогліфічній основі (псевдодифтонги)	ай (рай.ден) / аї (когаї), ей (гей.ші, хей.ян)	ай, ії, уй, ей, ой (також в кінці слова)
Збіги голосних з /і/ на стику ієрогліфічних основ чи морфем	*невідомо*	аї, ії, уї, еї, ої
Інші збіги голосних	*невідомо*	/іе/ як «ієн»
Подвоєння приголосних	не передається	подвоєння відповідної літери
ん перед голосними	апостроф або тире між ん і наступним голосним	апостроф між ん і наступним голосним (при цьому /і, е/ після апострофа передаються як «ї, є»)
ん перед /б, п, м/	*невідомо*	м
Відмінювання	застосовується вибірково	застосовується

основ, як і у Пущенка, бачимо застосовані сполучення «ай, ей» у назві японської партії «Сейюкай» та селянської спілки «Ніхон номін куміай» [15, с. 138, 152].

Отже, спостерігаємо дещо асистемний підхід, викликаний, вочевидь, впливом російський джерел, а також початком радянської кампанії проти української літери «ґ», однак разом із тим – відображення підходів Пущенка й Гепберна.

Висновки. Розглянувши підходи до ЯУПТ у працях Ф. Пущенка, а також авторів публікацій у перших випусках наукового журналу «Східний світ», які ознаменували становлення української японознавчої традиції, зауважимо, що в усіх роботах авторства науковців і перекладачів, які спиралися у першу чергу на японську фонетику й українську мову, а не радянську систему транскрипції, підходи до відтворення японських слів відрізняються від системи Є. Поліванова (тут цікаво порівняти, що системи Пущенка (1918 / 1926) й Поліванова (1917 / 1930) були створені приблизно в один період). Зокрема, констатуємо, що «проблемні» японські алофони у працях Ф. Пущенка відтворюються саме українськими сполученнями «сш» / «сші» / «ші» і «ж, дж» / «жі, джі», що відповідає сучасним японсько-українським системам практичної транскрипції, зокрема, «Ґоджюон» та О. Коваленка. З цього випливає, що українська традиція транскрипції насправді не збігається з пропозицією наукового семінару Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Ізоляція українських науковців, сталінські репресії, а також заборона всього українського призвели до того, що протягом тривалого часу в Україні використовували саме російську систему кирилізації, від якої сучасні українські японознавці поступово дистанціювалися, однак її тривале використання досі має певні негативні наслідки. Надалі маємо на меті продовжити аналіз дійсно українських систем ЯУПТ, оскільки це дозволить унаочнити справжню українську традицію транскрибування, що, сподіваємося, зрештою приведе до консенсусу у вітчизняних японознавчих колах щодо цього питання.

Список літератури:

1. Антологія літератур Сходу / упоряд., вступ. ст. та приміт. А. Ковалівського; відп. ред. В. Астахов. Харків: Видавництво ХДУ, 1961. 452 с.
2. Бондаренко І. Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту. *Записки з українського мовознавства*. 1999. № 7. С. 77-88.
3. Гладстерн Ол. Проблема хінської східньої залізниці. *Східний світ*. 1930. № 01-02 (10-11). С. 1-38.
4. Жаба з Осака і жаба з Кьото / перекл. з яп. Ф. Пущенка. *Східний світ*. 1927. № 1. С. 203-204. Дод. до статті Ф. Пущенка «Японське письменство». Зразок 11-й.
5. Коваленко О. Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. 2012. Т. XXIX. С. 197-215.
6. Комарницька Т., Бондаренко І., Семенко С. Історія українсько-японського і японсько-українського перекладу та наукових досліджень (Матеріали до курсу «Теорія та практика художнього перекладу») / загал. ред. Т. Комарницька. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 528 с.
7. М. Г. Сучасна російська література в Японії. Нотатки. *Східний світ*. 1928. № 5. С. 254-255.
8. М. Г. Твори Леніна японською мовою. Нотатки. *Східний світ*. 1928. № 5. С. 256.
9. Мацуямське свічадо / перекл. з яп. Ф. Пущенка. *Східний світ*. 1927. № 1. С. 198-203. Дод. до статті Ф. Пущенка «Японське письменство». Зразок 10-й.
10. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради. 4-те видання, доповнене. Київ: Либідь, 2011. 272 с.
11. Поправки. *Східний світ.* 1930. № 01-02 (10-11). С. 412.
12. Пущенко Ф. Нотатки до брошури Дмитренко Р. П. «Народное творчество Японии. Миниатюрная скульптура, нецке, маски, тсубы». *Східний світ*. 1928. № 6. С. 284-287.
13. Пущенко Ф. Японське письменство. *Східний світ*. 1927. № 1. С. 192-197.
14. Пущенко Ф. Японська мова. Теоретично-практичний курс. Підручник до вжитку на курсах східних мов ВУНАС [Рукопис]. Харків, 1926. 30 с.
15. Раскін Б. Аґрарне питання в сучасній Японії. *Червоний Схід*. 1931. № 1-2 (16-17). С. 136-154.
16. Трегубов І., Уляницький Л. Нафтова проблема Японії. *Східний світ*. 1929. № 3 (9). С. 81-94.
17. Тригубів І. Нотатки до книги Галковіча М. Г. «Соединенные Штаты и дальневосточная проблема». *Східний світ*. 1928. № 06. С. 273-275.
18. Черніков І. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1931 рр.). *Український історичний журнал*. 1991. № 2. С. 31-38.
19. Шуйський І. Невиданий підручник з японської. *Реабілітовані Історією. Харківська область: Книга перша (Ч. 2)*. Київ, Харків: «Оригінал», 2008. С. 128-137.

Dementieva T. S., Komarnytska T. K. UKRAINIAN TRADITION OF JAPANESE WORDS' TRANSCRIPTION: THE SYSTEM OF FEDIR PUSHCHENKO (1918 / 1926) AND THE APPROACH OF THE AUTHORS OF PUBLICATIONS IN THE SCIENTIFIC JOURNAL "SKHIDNYI SVIT" ("THE WORLD OF ORIENT") / "CHERVONYI SKHID" ("THE RED EAST") (1927–1931)

The paper is devoted to consideration of the circumstances of the creation of the first system of practical transcription of Japanese words using the Ukrainian alphabet, which was created by the Ukrainian Japanologist F. Pushchenko who was the developer of the first Ukrainian Japanese language textbook in the history of Ukrainian Japanese studies, and the practice of using this system in the works of both the author himself and the generation of Ukrainian researchers who were among the first authors of the journal «Skhidnyi Svit» («The World of Orient»). Due to the totalitarian policy of the Soviet government, this system was replaced by Russian system adapted to the Ukrainian alphabet, and F. Pushchenko himself was repressed. In his textbook on the Japanese language (1918 / 1926), F. Pushchenko provides a comparison of Japanese sounds transcribed in Latin and Ukrainian letters, which allows us to consider the scientist's approach as a transcription system, and therefore he used the Ukrainian transcription system in his translations and reviews, in which, in particular, he criticized the Russian system of transcription of Japanese words as inaccurate. Regarding the principles of recording Japanese hushing allophones using the Ukrainian alphabet, F. Pushchenko notes that the consonant in the mora し is pronounced as the middle between /с/ and /ш/, and the consonant in the mora じ as /ж/ or /дж/, offering to write the name of the mountain ふじ as «Фуджі». This principles were either partially or completely adopted by the Ukrainian researchers (M. G., I. Tryhubov, L. Ulitskyi, B. Raskin, Ol. Glagstern), who were among the authors of the scientific journal «Skhidnyi Svit» («The World of Orient») (from 1930 – «Chervonyi Skhid» («The Red East»)), which began to be published in 1927 and was closed by the Soviet authorities in 1931. Some lack of systematicity in the transcription of Japanese words on the pages of «Skhidnyi Svit» can be explained by Russian influences, which became more and more noticeable starting from the 1930s; due to this same factor the gradual avoidance of the letter «г» in the transcribed Japanese names in the Journal can be explained, the letter being finally banned by the Soviet authorities as «nationalistic» in 1933. The analyzed archival materials testify to the fact that the first Ukrainian system of practical transcription of Japanese words differs from that of the Russian Ye. Polivanov's system and the system created on its basis by I. Bondarenko in 1999, and therefore the issue of which transcription system can be considered truly traditional for Ukrainian language requires a more thorough analysis.

Key words: *Japanese language, Japanese phonetics, practical transcription, hushing allophones, Cyrillic system.*